

**Міжнародний гуманітарний університет
Факультет медицини та громадського здоров'я
Кафедра загально-медичних наук**

**СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
Виробнича практика (клінічна практика при порушенні
діяльності серцево-судинної та дихальної системи)**

Галузь знань _____ 22 «Охорона здоров'я»
Спеціальність _____ 227 «Фізична терапія та ерготерапія»
Назва освітньої програми _____ Фізична терапія та ерготерапія
Рівень вищої освіти _____ перший (бакалаврський) рівень

Розробники і викладачі	Контактний тел.	E-mail
Викладач Гулуєв Віадді Ніязович	067-317-16-77	vidadigggg@ gmail.com

1. АНОТАЦІЯ ДО КУРСУ

«Клінічна практика з фізичної терапії та ерготерапії при порушеннях діяльності серцево-судинної та дихальної системи» є ознайомлення студентів з основними формами і засобами фізичної терапії та ерготерапії в умовах стаціонару; сформувати систему знань про вплив фізичних навантажень на організм, правила дозування та контролю фізичних навантажень, відпрацювати навички розробки комплексів лікувальної гімнастики при різних захворюваннях, контролю за станом людини проведенні фізіотерапевтичних

маніпуляцій. ЗВО повинні готувати всебічно-розвинених спеціалістів, які б володіли теоретичними знаннями та практичними навичками і вміннями застосування різноманітних засобів, отримання поняття про індивідуальну програму реабілітації та правила її складання. Ознайомча практика з напряду підготовки бакалаврів «Фізична терапія, ерготерапія» проводиться з метою практичного знайомства студентів з клінічною базою.

Основними завданнями загальної ознайомчої практики є підготовка професіоналів, які будуть здатні визначати:

- поняття «професія»;
- поняття про фізичну реабілітацію;
- службові обов'язки реабілітолога;
- організації тренувального процесу.

2. ОЧІКУВАНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЯКІ ПЛАНУЄТЬСЯ СФОРМУВАТИ ТА ДОСЯГНЕННЯ ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Інтегральна компетентність: Здатність вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, пов'язані з фізичною терапією та ерготерапією, що характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, із застосуванням положень, теорій та методів медико-біологічних, соціальних, психолого-педагогічних наук.

Перелік загальних компетентностей та відповідних їм шифрів:

ЗК 01. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності

ЗК 12. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 13. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

Перелік спеціальних (фахових) компетентностей та відповідних їм шифрів:

СК 02. Здатність аналізувати будову, нормальний та індивідуальний розвиток людського організму та його рухові функції.

СК 03. Здатність трактувати патологічні процеси та порушення і застосовувати для їх корекції придатні засоби фізичної терапії, ерготерапії.

СК 04. Здатність враховувати медичні, психолого-педагогічні, соціальні аспекти у практиці фізичної терапії, ерготерапії.

Перелік програмних результатів навчання (ПР):

ПР 01. Демонструвати готовність до зміцнення та збереження особистого та громадського здоров'я шляхом використання рухової активності людини та проведення роз'яснювальної роботи серед пацієнтів/клієнтів, членів їх родин, медичних фахівців, а також покращенню довкілля громади.

ПР 04. Застосовувати у професійній діяльності знання біологічних, медичних, педагогічних та психосоціальних аспектів фізичної терапії та ерготерапії.

ПР 08. Діяти згідно з нормативно-правовими вимогами та нормами професійної етики.

ПР 10. Здійснювати заходи фізичної терапії для ліквідації або компенсації рухових порушень та активності.

ПР 11. Здійснювати заходи ерготерапії для ліквідації або компенсації функціональних та асоційованих з ними обмежень активності та участі в діяльності.

ПР 14. Безпечно та ефективно використовувати обладнання для проведення реабілітаційних заходів, контролю основних життєвих показників пацієнта, допоміжні технічні засоби реабілітації для пересування та самообслуговування.

ПР 15. Вербально і невербально спілкуватися з особами та групами співрозмовників, різними за віком, рівнем освіти, соціальною і професійною приналежністю, психологічними та когнітивними якостями тощо, у мультидисциплінарній команді.

ПР 18. Оцінювати себе критично, засвоювати нову фахову інформацію, поглиблювати знання за допомогою самоосвіти, оцінювати й представляти власний досвід, аналізувати.

ПР 19. Використовувати сучасні комп'ютеризовані діагностичні комплекси для більш точного діагнозу та оптимізації процесу фізичної терапії, ерготерапії

Заплановані результати навчання за навчальною дисципліною

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

Знати:

- професійні характеристики діяльності фахівців галузі фізичної культури та фізичної реабілітації;
- основи науково-дослідної роботи та методичку їх виконання;
- основні форми самостійної роботи студентів.

Вміти:

- ефективно використовувати отримані теоретичні знання на практиці
- ефективно вести науковий пошук з обраної для дослідження проблеми;
- правильно оформляти студентську наукову роботу.

3. ОБСЯГ ТА ОЗНАКИ КУРСУ

Загалом		Вид заняття (денне відділення / заочне відділення)			Ознаки курсу		
ЄКТС	годин	Лекційні заняття	Практичні заняття	Самостійна робота	Курс, (рік навчання)	Семестр	Обов'язкова / вибіркова
6	180			180	3	5, 6	Обов'язкова

4. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Розділ дисципліни 1. Фізична реабілітація при захворюваннях серцево-судинної системи.

Тема 1. Вступ. Поняття про серцево-судинну систему та фізичну реабілітацію при різних хворобах серця та судин. Реабілітація, її види та особливості (медична, фізична, психологічна, соціальна, професійна). Поняття про серцево-судинну систему. Основні методи реабілітації при захворюваннях серця та судин.

Тема 2. Основні захворювання серцево-судинної системи та особливості відновного лікування при захворюваннях серця та судин. Поняття про основні захворювання серцево-судинної системи. Особливості ЛФК – спеціальні фізичні вправи при захворюваннях серця та судин: статичні, динамічні дихальні вправи, вправи для розтягування спайок.

Тема 3. Вибір фізичних навантажень для хворих на серцево-судинні захворювання. Основні компоненти тренувальних занять для осіб, які мають серцево-судинні захворювання. Компоненти тренувального заняття для пацієнтів з серцево-судинними захворюваннями. Рівень підвищення інтенсивності тренувальних занять.

Тема 4. Фізична реабілітація хворих на серцево-судинні захворювання в стаціонарі. Оцінка набору фізіологічних, медичних і психологічних характеристик, які впливають на готовність хворого приступити до рухової активності програми реабілітації. Методика реабілітації на стаціонарному етапі. Різні рухові режими Вибір фізичних вправ для стаціонарного етапу. Інтенсивність фізичних навантажень. Протипоказання. Гемодинамічні реакції, реакції ЧСС на фізичні навантаження. Планування фізичних навантажень після виписки.

Тема 5. Фізична реабілітація хворих із серцево – судинними захворюваннями на другому – амбулаторному етапі. Вибір фізичних вправ. Визначення інтенсивності фізичних навантажень Реакція ЧСС на фізичні навантаження. Анаеробний поріг. Режимми тренувального заняття. Види активності, направлені на підвищення витривалості. Ходьба. Біг підтюпцем. Виконання вправ на

велоергометри. Комбінована велоергометрія. Гребля. Ручна ергометрія. Плавання. Виконання вправ на тренажерах, що імітують підйом на східцях. Тренувальні заняття силового напрямку. Протипоказання.

Тема 6. Фізична реабілітація при серцево-судинних захворюваннях на третьому та четвертому етапі: регіональні програми реабілітації. Рекомендації з вибору фізичних навантажень. Вибір фізичних навантажень для особливих груп хворих. Основні методи реабілітації та протипоказання.

Тема 7. Фізична реабілітація хворих старшого віку, які мають серцево-судинну патологію. Особливості хворих старшого віку, які мають серцево-судинну патологію. Визначення інтенсивності. Тривалість та частота занять. Види рухової активності. Протипоказання.

Тема 8. Фізична реабілітація осіб із захворюваннями периферичних судин. Етіологія, клініка. Основні методи реабілітації та протипоказання.

Тема 9. Фізична реабілітація хворих із порушеннями функції лівого шлуночка. Особливості реабілітації хворих з порушеннями функції лівого шлуночка. Вибір та принципи фізичних навантажень для хворих з порушеною функцією лівого шлуночка. Протипоказання.

Тема 10. Фізична реабілітація хворих на інфаркт міокарда в Україні. Поняття про інфаркт міокарда та його види. Етіологія, клініка гострого інфаркта міокарда. Основні методи реабілітації та протипоказання до них при інфаркті міокарда.

Тема 11. Стаціонарний період реабілітації хворих на інфаркт міокарда. Програми фізичної реабілітації хворих на інфаркт міокарда. Тимчасові протипоказання до призначення ЛФК. Призначення ЛФК на суворому ліжковому режимі. Форми ЛФК. Можливості призначення ЛФК при розширеному ліжковому режимі. Комплекси ЛФК для хворих при палатному режимі. Комплекси ЛФК при вільному режимі. Психологічна реабілітація в гострому періоді інфаркту міокарда.

Тема 12. Післястаціонарний період реабілітації хворих на інфаркт міокарда. Завдання санаторного етапу реабілітації. Визначення інтенсивності фізичних навантажень на санаторному етапі. Диференційована програма фізичної реабілітації хворих на інфаркт міокарда на санаторному етапі. Тренування дозованої ходьби на тредмілі на санаторному етапі. Протипоказання.

Тема 13. Фізіотерапевтичні методи лікування хворих на інфаркт міокарда. Стандарти санаторно-курортного лікування для хворих на післяінфарктний кардіосклероз. Поняття про кліматотерапію та бальнеотерапію та їх значення в лікуванні хворих на інфаркт міокарда. Преформовані фізичні чинники в лікуванні хворих на інфаркт міокарда. Протипоказання до застосування методів.

Тема 14. Фізична реабілітація реабілітації хворих на атеросклероз артерій нижніх кінцівок. Етіологія та патогенез. Сучасні уявлення та нові теорії виникнення. Діагностика та клінічна картина. Стадії. Методи лікування. Програми тренувальної ходьби. Поєднання медикаментозних та фізичних методів лікування.

Тема 15. Фізична реабілітація хворих, які страждають на артеріальну гіпертензію. Особливості головних варіантів артеріальної гіпертензії. Етіологія та патогенез. Класифікація артеріальної гіпертензії. Основні принципи лікування. Медикаментозне та немедикаментозне лікування. Показання та протипоказання до призначення.

Тема 16. Відновлювальне лікування хворих зі стабільною ішемічною хворобою серця. Поняття та основні характеристики стабільної ішемічної хвороби серця. Класифікація Канадського кардіологічного товариства. Рекомендації щодо медикаментозної терапії. Диференційована фізіо-бальнеотерапія та фізична реабілітація осіб зі стабільною ішемічною хворобою серця.

Тема 17. Відновлювальне лікування хворих на хронічну серцеву недостатність. Класифікація хронічної серцевої недостатності. Функціональні класи кардіологічних пацієнтів за критеріями Нью-Йоркської асоціації серця (NYHA). Ступінчата диференційована фармакотерапія хворих та її комбінування з немедикаментозними методами.

Тема 18. Фізична реабілітація хворих, які перенесли трансплантацію серця. Особливості фізичних навантажень у хворих, які перенесли трансплантацію серця. Поєднання призначення фізичного навантаження та імуносупресорних засобів.

Тема 19. Вторинна профілактика при серцево-судинних захворюваннях. Групи високого кардіо-васкулярного ризику. Модифікація психосоціальних факторів ризику. Рекомендації з виявлення та лікування супутніх захворювань, які підвищують кардіо-васкулярного ризику. Рекомендації з припинення тютюнопаління. Рекомендації з харчування. Рекомендації з фізичної активності. Рекомендації з контролю артеріального тиску. Гіполіпідемічна терапія. Антитромболітична терапія. Методи оцінки якості лікування.

Розділ дисципліни 2. Фізична реабілітація при захворюваннях дихальної системи.

Тема 20. Вступ. Поняття про дихальну систему та фізичну реабілітацію при різних хворобах дихальної системи. Реабілітація, її види та особливості при захворюваннях дихальної системи (медична, фізична, психологічна, соціальна, професійна). Основні методи реабілітації при захворюваннях дихальної системи.

Тема 21. Фізична реабілітація хворих на пневмонію. Поняття про пневмонію та її види. Етіологія, клініка пневмонії. Основні методи реабілітації та протипоказання до них при пневмонії.

Тема 22. Фізична реабілітація хворих на плеврит. Поняття про плеврит та його види. Етіологія, клініка плевриту. Основні методи реабілітації та протипоказання до них при плевриті.

Тема 23. Фізична реабілітація хворих на бронхіальну астму. Поняття про бронхіальну астму та її види. Етіологія, клініка бронхіальної астми. Основні методи реабілітації та протипоказання до них при бронхіальній астмі.

5. ТЕХНІЧНЕ Й ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ / ОБЛАДНАННЯ

Студенти отримують теми та питання курсу, основну і додаткову літературу, рекомендації, завдання та оцінки за їх виконання як традиційним шляхом, так і з використанням університетської платформи он-лайн навчання на базі Moodle. Окрім того, практичні навички у пошуку та аналізі інформації за курсом, з оформлення індивідуальних завдань, тощо, студенти отримують, користуючись університетськими комп'ютерними класами та бібліотекою.

6. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Розділ дисципліни 1. Фізична терапія, ерготерапія при захворюваннях серцево-судинної системи		
1	Поняття про серцево–судинну систему та фізичну реабілітацію при різних хворобах серця та судин	6
2	Основні захворювання серцево–судинної системи та особливості відновного лікування при захворюваннях серця та судин	8
3	Вибір фізичних навантажень для хворих на серцево–судинні захворювання	8
4	Фізична реабілітація хворих на серцево–судинні захворювання в стаціонарі	8
5	Фізична реабілітація хворих із серцево–судинними захворюваннями на другому – амбулаторному етапі	8
6	Фізична реабілітація при серцево–судинних захворюваннях на третьому та четвертому етапі: регіональні програми реабілітації	8
7	Фізична реабілітація хворих старшого віку, які мають серцево-судинну патологію	8
8	Фізична реабілітація осіб із захворюваннями периферичних судин	8
9	Фізична реабілітація хворих із порушеннями функції лівого шлуночка	8
10	Фізична реабілітація хворих на інфаркт міокарда в Україні	8
11	Стаціонарний період реабілітації хворих на інфаркт міокарда	8
12	Післястаціонарний період реабілітації хворих на інфаркт міокарда	8
13	Фізіотерапевтичні методи лікування хворих на інфаркт міокарда	8

14	Фізична реабілітація реабілітації хворих на атеросклероз артерій нижніх кінцівок.	8
15	Фізична реабілітація хворих, які страждають на артеріальну гіпертензію	8
16	Відновлювальне лікування хворих зі стабільною ішемічною хворобою серця.	8
17	Відновлювальне лікування хворих на хронічну серцеву недостатність	8
18	Фізична реабілітація хворих, які перенесли трансплантацію серця	8
19	Вторинна профілактика при серцево–судинних захворюваннях	8
Розділ дисципліни 2. Фізична терапія, ерготерапія при захворюваннях дихальної системи		
20	Вступ. Поняття про дихальну систему та фізичну реабілітацію при різних хворобах дихальної системи.	6
21	Фізична реабілітація хворих на пневмонію	8
22	Фізична реабілітація хворих на плеврит	8
23	Фізична реабілітація хворих на бронхіальну астму	8
Всього годин самостійної роботи студента		180

7. ВИДИ ТА МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Робоча програма навчальної дисципліни передбачає наступні види та методи контролю:

Види контролю	Складові оцінювання
поточний контроль , який здійснюється у ході: проведення практичних занять, виконання індивідуального завдання; проведення консультацій та відпрацювань.	50%
підсумковий контроль , який здійснюється у ході проведення іспиту (заліку).	50%

Методи діагностики знань (контролю)	фронтальне опитування; наукова доповідь, реферати, усне повідомлення, індивідуальне опитування; робота у групах; ділова гра, розв'язання ситуаційних завдань, кейсів, практичних завдань, іспит (залік)
--	---

1.ОЦІНЮВАННЯ ПОТОЧНОЇ, САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ПІДСУМКОВИМ КОНТРОЛЕМ У ФОРМІ ЕКЗАМЕНУ/ ЗАЛІКУ

Денна форма навчання			
Поточний контроль			
Види роботи	Планові терміни виконання	Форми контролю та звітності	Максимальний відсоток оцінювання
Систематичність і активність роботи на семінарських (практичних) заняттях			
1.1. Підготовка до практичних занять	Відповідно до робочої програми та розкладу занять	Перевірка обсягу та якості засвоєного матеріалу під час практичних занять	25
Виконання завдань для самостійного опрацювання			
1.2. Підготовка програмного матеріалу (тем, питань), що виноситься на самостійне вивчення	-//-	Розгляд відповідного матеріалу під час аудиторних занять або ІКР ¹ , перевірка конспектів навчальних текстів тощо	10
Виконання індивідуальних завдань (науково-дослідна робота студента)			
1.3. Підготовка реферату (есе) за заданою тематикою	Відповідно до розкладу занять і графіку ІКР	Обговорення (захист) матеріалів реферату (есе)	10

¹ Індивідуально-консультативна робота викладача зі студентами

1.4. Інші види індивідуальних завдань, в т.ч. підготовка наукових публікацій, участь у роботі круглих столів, конференцій тощо.	-//-	Обговорення результатів проведеної роботи під час аудиторних занять або ІКР, наукових конференцій та круглих столів.	5
Разом балів за поточний контроль			50
Підсумковий контроль екзамен / залік			50
Всього балів			100

9. КРИТЕРІЇ ПІДСУМКОВОЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ (для іспиту / заліку)

Рівень знань оцінюється:

- «відмінно» / «зараховано» А - від 90 до 100 балів. Студент виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно знаходити та опрацьовувати необхідну інформацію, демонструє знання матеріалу, проводить узагальнення і висновки. Був присутній на лекціях та семінарських заняттях, під час яких давав вичерпні, обґрунтовані, теоретично і практично правильні відповіді, має конспект з виконаними завданнями до самостійної роботи, презентував реферат (есе) за заданою тематикою, проявляє активність і творчість у науково-дослідній роботі;

- «добре» / «зараховано» В - від 82 до 89 балів. Студент володіє знаннями матеріалу, але допускає незначні помилки у формуванні термінів, категорій, проте за допомогою викладача швидко орієнтується і знаходить правильні відповіді. Був присутній на лекціях та семінарських заняттях, має конспект з виконаними завданнями до самостійної роботи, презентував реферат (есе) за заданою тематикою, проявляє активність і творчість у науково-дослідній роботі;

- «добре» / «зараховано» С - від 74 до 81 балів. Студент відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, але дає недостатньо обґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки. При цьому враховується наявність конспекту з виконаними завданнями до самостійної роботи, реферату та активність у науково-дослідній роботі;

- «задовільно» / «зараховано» D - від 64 до 73 балів. Студент був присутній не на всіх лекціях та семінарських заняттях, володіє навчальним матеріалом на середньому рівні, допускає помилки, серед яких є значна кількість суттєвих. При цьому враховується наявність конспекту з виконаними завданнями до самостійної роботи, рефератів (есе);

- «задовільно» / «зараховано» E - від 60 до 63 балів. Студент був присутній не на всіх лекціях та семінарських заняттях, володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні, на всі запитання дає необґрунтовані, невичерпні відповіді, допускає помилки, має неповний конспект з завданнями до самостійної роботи.

- «незадовільно з можливістю повторного складання» / «не зараховано» FX – від 35 до 59 балів. Студент володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу.

- «незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни» / «не зараховано» F – від 0 до 34 балів. Студент не володіє навчальним матеріалом.

Таблиця відповідності результатів контролю знань за різними шкалами

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		екзамен	залік
90-100 (10-12)	A	Відмінно	зараховано
82-89 (8-9)	B	Добре	
74-81(6-7)	C		
64-73 (5)	D	Задовільно	
60-63 (4)	E		
35-59 (3)	Fx	незадовільно	не зараховано
1-34 (2)	F		

10. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Артеріальна гіпертензія : уніфікований клінічний протокол первинної, екстреної та вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги // Новості медицини и фармації. – 2012. – № 11. – С. 11–41.
2. Бальнеотерапія у відновлювальному лікуванні хворих із хронічною серцевою недостатністю в санаторно-курортних умовах / О.М. Роздільська, Л.І. Фісенко, О.І. Сердюк [та ін.] // Методичні рекомендації. – Харків, 2012 – 14 с.

2. Виписка пацієнта з ХСН зі стаціонару: «фундамент» для оптимізації прогнозу / Л.Г. Воронков, В.Й. Целуйко, А.В. Ляшенко [та ін.] // Серцева недостатність. – 2016. – № 1. – С. 19–25.
3. Волошина О.Б. Застосування лікувальних фізичних факторів у реабілітації хворих на ішемічну хворобу серця похилого віку : автореф. дис. канд. мед. наук / О.Б. Волошина. – Одеса, 1996. – 37 с.
4. Денисюк В.І. Стандарти лікування хронічної серцевої недостатності на підставі результатів доказової медицини / В.І. Денисюк, О.В. Денисюк // Кровообіг та гемостаз. – 2010. – № 1/2. – С. 29–41.
5. Ішемічна хвороба серця: стабільна стенокардія напруги. Первинна медична допомога : уніфікований клінічний протокол медичної допомоги // Семейная медицина. – 2012. – № 2. – С. 7–24.
6. Клінічні рекомендації з артеріальної гіпертензії Європейського товариства гіпертензії (ESH) та Європейського товариства кардіологів (ESC) 2013 року // Новости медицины и фармации в мире. – 2014. – № 6. – С. 15–23.
7. Локальний протокол медичної допомоги хворим на артеріальну гіпертензію на амбулаторно-поліклінічному етапі / Д.Д. Дячук [та ін.] // Главный врач. – 2013. – № 3. – С. 27–40.
8. Мінеральні води України / під ред. Е.О. Колесника, К.Д. Бабова. – Київ: Купріянова О.О., 2005. – 576 с.
9. Рекомендації Асоціації кардіологів України з лікування хронічної серцевої недостатності у дорослих (перегляд 2011 р.) // Серцева недостатність. – 2011. – № 1. – С. 101–116.
10. Рекомендації Європейського товариства кардіологів 2012 року щодо профілактики серцево-судинних захворювань у клінічній практиці. Ч. I / підгот. Ю.В. Руденко, О.І. Рокита // Серце і судини. – 2013. – № 2. – С. 16–25.
11. Рекомендації Європейського товариства кардіологів 2012 року щодо профілактики серцево-судинних захворювань у клінічній практиці. Ч. II / підгот. Ю.В. Руденко, О.І. Рокита // Серце і судини. – 2013. – № 3. – С. 25–34.
12. Рекомендації Європейського товариства кардіологів 2012 року щодо профілактики серцево-судинних захворювань у клінічній практиці. Ч. III / підгот. Ю.В. Руденко, О.І. Рокита // Серце і судини. – 2013. – № 4. – С. 27–34.
13. Рекомендації Європейського товариства кардіологів з діагностики та лікування захворювань периферичних артерій. Ч. 1 // Серце і судини. – 2011. – № 4. – С. 19–35.
14. Рекомендації з діагностики та лікування хронічної серцевої недостатності // Серцева недостатність. – 2012. – № 3. – С. 60–96.

Допоміжна

1. Коляденко Г.І. Анатомія людини: Підручник. – К.: Либідь, 2001. 384 с.
2. Роздільська О.М. Показання та протипоказання щодо санаторно-курортного лікування : довідник / під ред. Е.О. Колесик, К.Д. Бабов, М.П. Дриневський. – Київ : Купріянова Е.А., 2003. – С. 5–9.

3. Ружи́ло С.В. Діастолічна функція шлуночків серця у хворих із симптоматичною гіпертензією на фоні хронічного пієлонефриту і курсового прийому «Нафтусі» / С.В. Ружи́ло // Основні напрямки розвитку курортної справи в сучасних умовах : Матер. III з'їзду фізіотер., курортологів та мед. реабілітологів сателітного симпозиуму, м. Ялта, 30 вересня–3 жовтня 2008 р. – Київ, 2008. – С. 170–172.
4. Санаторно-курортне лікування захворювань серцево-судинної системи / І.К. Следзевська, К.Д. Бабов, О.О. Проніна [та ін.] // Основи курортології : посібник для студентів і лікарів / за ред. М.В. Лободи, Е.О. Колесника. – Київ : Купріянова О.О., 2003. – С. 167–194.
5. Стан впровадження в лікарську практику клінічного протоколу з лікування пацієнтів із гіпертонічною хворобою та нагляду за безпекою й ефективністю антигіпертензивних препаратів / підгот. В. Нетяженко [та ін.] // Укр. мед. часопис. – 2014. – № 2. – С. 40–44.

Інформаційні ресурси

1. www.fizkult-ura.com
2. www.sport-health.com.ua
3. www.sportzal.com
4. www.bookmed.com
5. www.zdorow.com.
6. www.5ka.ua
7. www.geo.mdpu.org.ua
8. www.sunnyroad.org.ua
9. www.nbu.gov.ua
10. www.likar.uz.ua